

בימים ההם אין מלך בישראל

שמריהו טלמון

דברי הקונגרס העולמי החמישי למדעי היהדות, ירושלים תשכ"ט, א, עמ' 144-135

סיכום המאמר

1 סקירת דעות בנוגע לנוסחה "בימים ההם..."

הקדמה: בסוף ספר שופטים (פרקים יז – הסוף) חוזרת הנוסחה "בימים ההם אין מלך בישראל, איש הישר בעיניו יעשה". נוסחה זו מלווה את הסיפורים הקשים של סוף הספר – מיכה, פילגש בגבעה, מלחמת האחים עם שבט בנימין, ועולה ממנה ביקורת. רבים סוברים שהביקורת היא על שיטת הממשל של השופטים ולקט סיפורים זה מטרתו להוביל לתקופת המלוכה הנפתחת בספר שמואל א'. דעתו של טלמון שונה, והוא מפרט ומנמק אותה.

1.1 זהות הכותב

לפי רוב המפרשים זו תוספת מאוחרת שניתוספה לספר שופטים, ולפי חלקם אף יותר מזה – הנספחים בדבר מיכה ופילגש בגבעה הם מאוחרים, והנוסחה שניתוספה עליהם מאוחרת אף יותר. הנוסחה מופיעה בווריאציות שונות, ולכן יש הטוענים שכותבי הסיפורים השונים הוסיפו בנפרד את הנוסחה. לעומתם: יש הסוברים שכותב אחד, מסכם, הוסיף את הנוסחה בכל מקום, והוא שנתן בהם שינויים אלו.

1.2 תאריך ההוספה

יש מספר דעות לגבי תאריך הוספת הנוסחה לספר: בימי דויד, בימי הממלכה המפולגת, בתקופת המקדשים בבית אל, או בגלות בבל. הנוסחה תומכת בפולחן אחיד, ויש הסוברים שהיא תומכת במלוכנות. בתרגומים העתיקים: המלה "מלך" מתורגמת "מלכא" (ולא "שופט" או "שליט"), וזה מתוך מגמה מונרכיסטית. השימוש במילה "מלך" אופייני לתקופת המלוכה, ולכן הנוסחה מבטאת את היות תקופת השופטים הקדמה לתקופת המלכים, כאשר המלוכה היא התקופה הטובה יותר. המפרשים למדים מנוסחה זו שגם סיפור מיכה ופילגש באים לתמוך במונרכיה.

מצד שני, ספר שופטים אינו מלוכני והוא אף מלגלג למלכים לכל אורכו: הספר מתאר את מפלתם והשפלתם של מלכים (אויבי ישראל), את סירוב גדעון למלוכה, ואת סיפור אבימלך השלילי. מאידך, הספר מעלה על נס את השופטים כגיבורים וצדיקים. בובר טוען שבספר באות לידי ביטוי 2 אסכולות – השלטון הכריזמאטי, והשלטון המונרכי, וזה מסביר את הבדלי הגישות.

2 דעת המחבר

עד כאן, יש אחידות דעים בהוראת המילה "מלך", אך המחבר מעלה אפשרות שיש למילה משמעויות שונות בספרי התנ"ך, וכי פירוש המלה "מלך" בהקשר זה הוא "שופט", ומשמעות הנוסחה היא ביקורת על היעדר שליט. כך מפרש האברבנאל. בנוסף (לדעת המחבר), הסברה שהנוסחה מבקרת את השופטים כשיטת ממשל תמוהה – שהרי פרשיות מיכה ופילגש בגבעה התרחשו באין שופט, ומניין הביקורת. לדעת המחבר, פירוש טוב יותר לנוסחה הוא כביקורת על העדר שלטון, ולא על שיטת שלטון.

המחבר מנמק סברה זו בנימוקי הקשר והגיון: הוא רוצה לקשר בין המסורות בסוף הספר (פרקים יז-הסוף) לילקוט המסורות בפרקים א-ב: בתחילת הספר בולט חסרון המנהיג וחוסר האחדות בין השבטים, ושם ברור הלעג למלכים על ידי קלונו של אדניבזק. ספייזר טוען כי השופט היה בעל סמכות

לשפוט ולענוש, ובכך דומה הוא למלך, רק בדרגה נמוכה יותר. לכן, הסיפורים של סוף שופטים מתאימים להיעדר שופט.

לגבי פרשנות הנוסחה על ידי חכמי ימי הביניים: רד"ק מפרש את הנוסחה כביקורת על מחסור בשליט, כמו האברבנאל, אך הסיפורים לפי הרד"ק התרחשו בין תקופות שמשון ועלי. לעומתו, רש"י ורלב"ג סוברים אחרת, וטוענים כי סיפורים אלו היו בראשית ימי השופטים.

המחבר נותן תימוכין לכך שראשית הספר וסופו עוסקים באותה תקופה:

- בראשית הספר העם נתון בשלטונם הרופף של הזקנים שהאריכו ימים, ובלקט שבסופו מוזכרים הכהנים (וכן – מקומות קודש ואביזרי פולחן) כמנהיגים – דבר שלא קיים בגוף הספר העוסק בשופטים המושיעים.
- רק בתחילת הספר ובסופו שואלים בני ישראל באלהים, ואף ישנה זהות מילולית בנוסח: "מי יעלה לנו..." מה שמראה קשר בין השניים.
- רמז נוסף לכך נמצא בפרק א': "וילחצו האמורי את בני דן ההרה", ובפרקים יז-יח מתוארת נדידת שבט זה, ומתסבר שנדודים אלו סיבתם בלחץ האמורי.
- גם מלחמת בנימין מתאימה לזמן בו אין מנהיג – ימי ההתנחלות הראשונים.
- ראייה נוספת: בפרק א' מוזכר המקום "בוכים", ובפרק כ' מצוין מקום שבו בכו: "ויעלו כל בני ישראל... ויבכו" וכן בפרק כ"א: "ויבא העם... וישאו קולם ויבכו".
- כאשר העם מבקש מלך הוא נוקט בלשון: "תנה לנו מלך לשפטנו", ומאידך, כאשר שמואל עונה להם, הוא מציג את השופטים באור חיובי: "וישלח ה' את ירבעל ואת בן ואת יפתח".
- המלים שופט-מלך נרדפות גם בהושע, תהלים, מיכה צפניה ועוד.

לסיכום: פרשיות סוף הספר התרחשו בימי פנחס בן אלעזר ויונתן בן גרשם – דור שלישי ליוצאי מצרים, ומקומם בתחילת הספר. לפיכך, הנוסחה באה לשבח את ימי השופטים (ולא לגנותם), בניגוד לאנרכיה שקדמה להם אחרי מות יהושע.

3 הקשר בין השופטים למלכי אדום

המחבר מחזק את ההשערה ש"מלך" מתאים גם לצורה שקדמה לתקופת המלכים, לדוגמא: בדברים ל"ג, 5: "ויהי בישרון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל", ולפי פירוש אבן עזרא הכוונה למשה, אם כן – מלך היה בישראל גם לפני ספר שמואל.

פרשנות זו למילה "מלך" מחוזקת מאזכור מלכי אדום בבראשית ל"ו: "המלכים אשר מלכו בארץ אדום לפני מלך מלך לבני ישראל" – הכתוב נוקט בשורש מ.ל.ך אף על פי שמדובר בשליטים שאינם שושלת, וכל אחד משל מעיר אחרת, כמו השופטים.

המחבר מסביר כי תקופת מלכי אדום חופפת לתקופת השופטים, ומביא לשם כך את נולדקה, הגורס שהמלך הראשון היה בלעם בן בעור, והדד הראשון בן תקופת גדעון. טלמון מוסיף שהדד השני קרוב לימי שאול. מכל זה, מלכות אדום מקבילה בזמנה לימי השופטים, וזה תומך בהוראת המילה "מלך", גם במובן הכרונולוגי.

4 סיכום

- "מלך" בנוסחה משמעו "שופט".
- הנוסחה עוסקת בתקופה שבין יהושע ועתניאל.
- מטרת הנוסחה לשבח את שלטון השופטים, מתוך גנות חסרונם.